

«ԽՄԲԱԳՐԱՊԵՏԸ»

ԱՆՍՊԱՍ ՀՐԱԺԵՇՏ

Շնորհալիի ութհարիւրամեակին հոգեհոգաւ արձագանգները կը հնչէին տակաւին՝ Վենետիկի գեղածիծաղ ափունքէն, եւ հինաւուրց «Զարթիք»ներու բոմբիւնները ծաւալուն՝ թեւեր առած Հայրենիքի եւ Սփիւռքի մեր կենսունակ օրրաններէն՝ սիրոյ համբոյր կը սփռէին հորիզոնէ հորիզոն, երբ ահա՛ Մխիթարեան տպարանի մամուլներէն՝ երփներանգ ցոլքերով լոյս կը տեսնէր Բացառիկ մը նուիրական, հանդիսապէս փակելու համար «Բազմավէպ»ի 131րդ հատորը:

Աւա՛ղ... չկար, սակայն, անոր արդիւնաւոր խմբագրապետը՝ Հ. Մեսրոպ Վրդ. Ճանաչեան, որ համակ աշխոյժ ու երանութիւն, Շնորհալեան շնորհներով առլցուն, «Այսօր անճառ» շարականի սըր-տագրաւ դիւթանքէն յափշտակուած, նորանոր թարգմանութիւններու եւ ուսումնասիրութիւններու երազով խանդավառ, ազգաշէն ծրագիրներով մտահոգ... յանկարծ կը մեկնէր անդարձ, խոր սուգի մատնելով Մխարանութիւնն ու հայ գրի մշակները բոլոր: Ո՛հ, ի՛նչ շանթահարիչ դոյժ, այս դարունի արշալոյսին: Քօղ մը տխրունի կու գայ պատել մեր դարաւոր Հանդէսին խմբագրութիւնը, որուն 130ամեայ պատմութեան մէջ՝ առաջին անգամն է որ խմբագրապետ մը կ'իյնայ անակնկալ ժամուն, իր պատնէշին վրայ կանգուն:

«Բազմավէպ»ի 31րդ պատասխանատու խմբագրապետն էր Հ. Մեսրոպ Վրդ. Ճանաչեան, շարքին երիցագոյնը՝ տարիքով, եւ ամէնէն երկարատեւ պաշտօնավարողը, որ վերջին երեսնամեակի ընթացքին՝ չուրջ քսան տարի, երեք ընդմիջումներով (1942-1952, 1953-1956, 1970-1973), հեղինակօրէն խմբագրեց Մխիթարեան Ակադեմիայի պաշտօնաթերթը, գաղափարելով մինչեւ իսկ Հանդէսին ձեւական վերջին յեղաշրջումը, բանասիրական խորքի ու բովանդակութեան հետ՝ գիտական յառաջադէմ նկարագիրն ունենալով իրր գլխաւոր նպատակ:

Հ. Մեսրոպ Վրդ. Ճանաչեանի անսպաս հրաժեշտով՝ Մխիթարեան Մխարանութիւնը կը կորսնցնէ իր ամէնէն նուիրեալ ու կորովի

անդամներին մէկը, Հայ Մշակույթը կ'ողբայ իր հարազատ ու մեծահմուտ գրագէտը, «Բաղմավէպ» անհուն կսկիծով կը սգայ իր բաղմավաստակ «Խմբագրապետը», եւ իր էջերը կը նուիրէ հանգուցեալի պայծառ յիշատակին՝ որպէս երախտագիտական դոյզն տրիտուր, յարգանքի ու սիրոյ ծաղկեփունջ մը ձօնելու, արցունքով ու խոր վիշտով, անխոնջ Վարդապետին թարմ հողակոյտին:

ՍՐԲԱԶԱՆ ԿՏԱԿԸ

Դարերուն հետ, Երանաշնորհ Մխիթար Աբբահօրմէ եւ անոր լուսապսակ յաջորդներէն՝ Զամչեաններէն ու Բաղրատունիներէն ժառանգաբար փոխանցուած սրբազան կտակ մը կայ Միաբանութեանս մէջ. ոգեւին նուիրուիլ ի սպաս մեր Աղգին հոգեւոր ու մշակութային լուսաւորութեան: Ահա՛ գաղափարական մը՝ ոգեւորիչ ու վսեմ, որ կը պարտադրէ հսկայական զոհողութիւն ու վեհանձն նուիրում, յատկապէս՝ անսպառ փարում գրադարանային պրպտումներու, կը պահանջէ սենեակի եւ առանձնութեան պաշտամունք, անվերջ ընթերցումներու սէր, գրական ու գիտական ուսումնասիրութիւններու հետապնդում, զոր այլ բառերով՝ կ'անուանենք լոյսի եւ ճշմարտութեան անդուլ փնտտումը, որ հուսկ՝ հոգեփոխուելով կը դառնայ լոյսի եւ ճշմարտութեան քարոզութիւն:

Այս է խորհուրդը այն գրական առաքելութեան, զոր Մխիթարի Տունը՝ իր հիմնարկութեան օրերէն՝ նպատակ է ընտրած, ներշնչելու չուելով Հայաստանի վաղեմի սրբալոյս վանքերու եւ մեծ վարդապետարաններու օրինակէն, վերանորոգ ու այժմէացած ծրագրով մը՝ մեր ժողովուրդի հոգեկան բիւր պահանջներուն ընդառաջելու անձկութեամբ, արդի ժամանակներու մէջ:

Լուսաւորութիւն, որ սկիզբ կ'առնէ դպրոցական գրասեղաններու վրայէն, ու զերդ առաւօտ լուսաշող՝ կը ջերմացնէ սրտերը մեր հայազարմ մանուկներուն, դասագիրքերով բազմազան. լուսաւորութիւն՝ որ կ'ընդարձակուի աղգաշունչ պատմութեան քննարկով, ոգեւորիչ քերթութեան քննարկով, գրական կամ կրօնապատմական ուսումնասիրութիւններով, գեղարուեստական հրատարակութիւններով. լուսաւորութիւն՝ որ կը ճառագայթէ յաջորդաբար հայ ընտանիքի բազմաթիւ զաւակներուն մէջ, օգտաշատ ամսաթերթերով ու պարբերականներով, Սփիւռքի հեռաւոր ափերու վրայ ապրող սրտերը ջերմօրէն զօդելով իրարու՝ գաղափարական ծիածանի մը հոգեկան ու համեղբայրական միութեան մէջ սիրովառ:

Լուսաւորութիւն՝ որ կայծեր քաղելով մեր նախնիքներու հնամենի մագաղաթներէն, անոնց թաքուն գաղտնիքը կը փոխանցէ նոր

սերունդներուն. լուսաւորութիւն՝ որ կը ճիւղաւորուի հետզհետէ դիտական ու աղագիտական շրջանակներու մէջ ալ, նոյնիսկ օտար, եւ կը բանայ ուսումնական ու հայագիտական նորանոր հորիզոններ, շինարար քննադատութեան եւ ողջամիտ բանասիրութեան մը ցուրեքով. լուսաւորութիւն՝ որ պիտի առնէ հուսկ միջազգային նկարագիր, հայ ժողովուրդի մշակութային գանձերու շնորհագեղ թարգմանութիւններով, կամ՝ փոխադարձաբար՝ յառաջագիտ ժողովուրդներու գրական գոհարներուն հայացումով:

Այս է սրբազան կտակը հիներուն, կտակը հայրենասէր ու վաստակաւոր վանականներուն, որոնք պանդուխտ՝ օտար հողի վրայ, Վենետիկի ծիծաղիւն լճակի կղզեակին մէջ ապաստան գտած, մեր ԺԸ. եւ ԺԹ. դարերու աղգային ու կրօնական վերածնունդի կերտումին մէջ՝ բերին իրենց լուսաւոր բաժինը, պետականութենէ զուրկ եւ աշխարհասփիւռ հայութեան համար սքանչելիօրէն վերաստեղծելով հսկայ Հայրենիք մը մշակույթի, ձիւնագագաթ Արարատի ոգիով ամրակուռ:

Երկար է շարքը այն պատկառելի Հայրերուն, որոնք «Բաղմավէպ»ի սիւնակներէն հանդէս են եկած, հիներէն ժառանգած այս կրտակը եւ ջահը փոխանցելու նոր սերունդներուն. 1843 թուականէն ասդին, Ալիշանի շունչով ոգեւորուած՝ խմբագիր ու խմբագրապետ Ժիր վանականներ յաջորդած են իրարու, գաղափարային ծիսակատարութեան մը հանդիսաւոր թափօրով, գլուխ անցած լուռ աշխատանքի նուիրական առաքելութեան:

Հ. Մեսրոպ Վրդ. Ճանաչեան՝ այդ երկար շղթային օղակն էր ոսկեղէն, Մեծն Մխիթարի հարազատ հոգեզաւակներէն մէկը, որ խորապէս ըմբռնած լուսաւորութեան առաքելի հոգեբանութիւնը, տիտանային ճիւղերով ու անդուլ աշխատանքով՝ իր էութիւնն ամբողջ վեհանձնօրէն ի սպաս էր դրած Երնջ. Հիմնադրին լուսանորոգ ծրագրի իրագործումին, բազմազան մարզերու մէջ:

ԿԵԱՆՔԻ ՈՒՂԻՈՎ

Հ. Մեսրոպ Վրդ. Ճանաչեան ծնած է Անգարա, 1908ի Յունուար 11ին. որդի Գէորգի եւ Նեկտար Պայրամեանի, սուրբ աւագանէն՝ Պետրոս, փոքրիկ տարիքէն ընտանիքով կը փոխադրուի Պոլիս, ուր կը ստանայ իր նախնական ուսումները. այդ օրերէն իսկ մանուկին սիրտը կը հմայուի Պէշիկթաշիեանի եւ Դուրեանի խանդէն, եւ կ'օժտուի բանաստեղծի ու գրագէտի խորունկ խառնուածքով մը:

1919 թուականի Հոկտեմբեր 24ին, փոքրիկն Ճանաչեան կը հասնի Վենետիկ, քառասունի չափ ընկերներով, որոնցմէ մաս մը սահմանուած էին Մուրատ-Ռափայէլեան վարժարանին: Ս. Ղազարի ան-

դորր միջավայրին մէջ, Ալիշանի շունչով օծուն, Պետրոսին շուտով կը տրուի վանական աշակերտներուն սքեմը (1919, Նոյ. 20), ու պատանին օրէ օր կը զարգանայ հոգիով ու մտքով. նախնական ուսումները լրացուցած՝ կ'անցնի վանքին բարձրագոյն վարժարանը (1923, Սեպտ. 17), ուր յաջողութեամբ կ'աւարտէ նաեւ լիկէոնական շրջանը (1927, Յունիս): Իր առաջին դաստիարակն է եղած Հ. Թադէոս Վրդ. Թոմաճան, որ նշմարելով ուսումնատենչ պատանին ազնիւ ձիրքերը՝ ջերմ խնամք տարած է զարգացնելու անոր հայերէնն ու յատկապէս գրաբարը: Երկրորդ դաստիարակն է եղած Հ. Քերրբէ Վ. Զրաքեան, բարձրագոյն ուսումներու շրջանին, որ մեծապէս ազդած է Պետրոսին վանական կազմաւորումին, եւ իր օրինակով ընդմիջտ առնչեցած է պատանին անվերապահ սէրն ու յարգանքը: Հայերէնի ուսուցիչներն են եղած, Թոմաճանէն ետք, Հ. Արսէն Վ. Ղազիկեան ու Հ. Եղիա Վ. Փէչիկեան:

1927ի Հոկտ. 31ին, Հոռմի Մխիթարեան Ընծայարանին մէջ կը սկսի իր նորընծայութեան շրջանը, առնելով Մեսրոպ անունը, եւ յաջորդ տարին՝ Նոյեմբեր 1ին ժամանակաւորապէս կ'անդամակցի Միաբանութեան: Փայլուն յաջողութեամբ կ'աւարտէ, յաջորդաբար, իմաստասիրական ուսումներու համալսարանի եռամեան, Ս. Անսելմոսի Կաճառին մէջ, Հոռմ (1928-1931), ու մշտնջենաւոր ուխտերով կը նուիրուի կրօնաւորական կուսակրօն կեանքի՝ Մխիթար Աբբահօր լուսաշող գաղափարականէն ոգեւորուած (1931, Նոյեմբեր 1): Աստուածաբանական ուսումները կը տեւեն չորս տարի եւս (1931-1935), միեւնոյն համալսարանին մէջ: Քահանայական ձեռնադրութիւն կը ստանայ, երկու այլ դասընկեր հոգեկիցներով, 1934ի Հոկտեմբեր 21ին: Վարդապետական մեծ աստիճաններով կ'օժտուի 1947 թուականի Սեպտեմբեր 8ին:

ԱՌԱՋԻՆ ՔԱՅԼԵՐ

Երիտասարդ վանականին միւռոնաբոյր պայծառ ճակատը — այսպէս կը յիշենք զինք, ձեռնադրութեան օրերուն վանքի ընծայացողներս — կ'առնենք Ս. Ղազարի աշակերտութիւնը, որոնց կը սկսի խանդավառօրէն, 1935ի Հոկտեմբերէն սկսած, գրականութեան եւ հայերէն լեզուի դասեր աւանդել: 1936-37ի շրջանին կը պաշտօնավարէ նաեւ Մուրատ-Ռափայէլեանի մէջ, ուսուցիչի եւ մատակարարի դերով: 1937ին, Մեծաւորներու կարգադրութեամբ, կ'անցնի Փարիզ, ուսուցչական ասպարէզին նուիրուելու՝ Սեւրի մեր Մուրատեան վարժարանին մէջ. միաժամանակ կ'արձանագրուի համեմատական գրականութեան մասնաճիւղին, մեծապէս օգտուելով Սորպոնի հեղինակաւոր ամպիոնէն: Այս շրջանին, արդէն ի բնէ գերազանցօրէն աշ-

խատասէր, հայ արդի գրականութեան պատմութիւն մը յօրինելու գաղափարը կը յղանայ, եւ անձանձրոյթ ընթերցումներով առատատաղձ կը հաւաքէ:

Սորպոնի ուսանողութեան շրջանին՝ փոքրիկ աւարտաճառի մը պատրաստութիւնը կը տեսնէ, ուսումնասիրելով Փօլ Վալերիի բանաստեղծութիւնը, Ֆրանսական ու Եւրոպական գրականութիւններու համապատկերի մը ցուլքերուն ընդմէջէն, որ պիտի կազմէ ապագայ իր անդրանիկ հրատարակութիւնը (1947): Այդ օրերուն է որ կը ծանօթանայ Արշակ Զօպանեանի, Շաւարշ Միսաքեանի, Նարդուէրի, Ահարոն Տատուրեանի, Նշան Պէշիկթաշեանի եւ այլ գրագէտներու հետ, ընդ միշտ մշակելով բարեկամական ու գրական ջերմ կապեր, մանաւանդ Զօպանեանի հետ, որուն հանդէպ կը տածէր մեծ յարգանք ու գնահատանք:

Պատերազմի շրջանի սկզբնաւորութեան (1939-1942) Հ. Մեսրոպ կ'անցնի Վենետիկ, Մուրատ-Ռափայէլեանի մէջ ստանձնելու Ուսումնապետի պաշտօնը. հոս՝ աւելի սերտօրէն կը նուիրուի իր նախասիրած նիւթերուն. կը պատրաստէ Հայաստանի աշխարհագրութեան, իմաստասիրութեան, Յոյն եւ Հռոմէական գրականութիւններու առձեռն դասագիրքեր, աշակերտներուն ներկայացնելով խմորատիպ հատորիկներ:

Այս ժամանակաշրջանին՝ կը բերէ աշխատակցութիւն մը «Բագմավէպ»ին, թէեւ շատ ցանցառ, հրատարակելով ընդհանրապէս հաղորդագրումներ՝ տարեկան հանդէսներու եւ ոգեկոչումներու: Նշելի են, այս շրջանէն, յատկապէս երկու կարեւոր աշխատութիւններ, մէկը՝ Գրիգոր Արշարունիի «Մեկնութիւն Ընթերցութեան» երկի մասին (1935), միւսը՝ Հայ Աւետարանականներու համայնքի ծագումին մասին (1937). յօդուածներ՝ որոնք գրականէ աւելի՝ պատմա-բանասիրական ու կրօնական ճիւղերու հակումներ կը մատնանշեն Հ. Մեսրոպ շանաչեանի մէջ: Զարմանալիօրէն՝ այս շրջանին չունի որեւէ գրական ուսումնասիրութեան նախափորձ. բանաստեղծին յայտնութիւնն ալ կ'ուշանայ մինչեւ 1942:

ԵՐԻՏԱՍԱՐԻ ԽՄԲԱԳԻՐԸ

1942ին՝ Հ. Մեսրոպ շանաչեանին կը յանձնուի «Բագմավէպ»ի խմբագրատնտեսութիւնը: Պատերազմի տխուր տարիներն էին. քաղաքական հորիզոնը՝ մռայլ. դժուարին էր յարաբերութիւն մշակել արտասահմանի հետ. Միաբանութեան անդամներու մեծամասնութիւնն ալ հետզհետէ կը հեռանար Ս. Ղազարէն՝ ապահովագոյն վայրերու մէջ ապաստանելու եւ պահպանելու ազգային յուշարձանները (ձեռագիրներ, հնութիւններ, եւն...): Գրական լուրջ պատրաստու-

Թեամբ օժտուած երիտասարդ խմբագիրը, պատասխանատուութեան մեծ գիտակցութեամբ կը ստանձնէ խմբագրի պաշտօնը, ու կը փարի գրասեղանին, չբաժնուելու համար անկէ մինչեւ մահը:

Արտաքին պարագաներէ պարտադրուած՝ առաջին չորս տարիները (1942-45) կը ստիպուի հրատարակել փոքր ծաւալով ու միացեալ թիւերով, յաճախ 1-12: Դժբախտաբար, այդ տարիներուն կը զուգադիպի «Բազմավէպ»ի առաջին դարադարձը (1843-1943), որուն մեծաշուք հանդէսները կը յետաձգուին լաւագոյն ժամանակներու:

Հ. Մեսրոպ Ճանաչեան տիպար խմբագիրն է, որ իսկոյն իր շուրջն հաւաքած վանքի հեղինակաւոր մասնագէտները, ինչպիսի էին այն ատեն Հ. Յովհաննէս Թորոսեան, Հ. Վարդան Հացունի, Հ. Յովհան Աւգեր, երիտասարդ գրագէտ ոյժերու հետ, կողք կողքի, հարուստ բովանդակութիւն մը կ'ընծայեն թերթին:

Առաջին իսկ տարիէն, Հ. Մեսրոպ Ճանաչեան կը յայտնուի հայ գրական հրապարակի վրայ՝ քառեակ ուղղութիւններով. գրական քննադատ, բանաստեղծ, թարգմանիչ, գեղարուեստի սիրահար:

Հայ արդի գրականութեան պատմութեան նուիրած իր ուսումնասիրութիւններու շարքը կը բացուի Սիպիլով, կ'երկարի Բազարատունիով եւ Օշականով, կը բարդուի ու կը ծաւալի յատկապէս Տէմիրճիպաշեանով, կը նրբանայ Տիւսաբով, Բաֆֆիով ու Շիրվանզադէով, եւ պիտի փակուի հոսկ՝ Սայեաթ-Նովայով, Ահարոնեանով ու Դուրեանով: Երեսնամեակ մը՝ անընդհատ պրպտումի ու վերելքի, որու կատարածին՝ հասուն քննադատը ու հայ արդի գրականութեան պատմագէտը Հ. Մեսրոպ Վ. Ճանաչեան պիտի կանգնի Զօպանեանի հասակով ու հեղինակութեամբ, պատգամօրէն լսեցնելու իր ձայնը եւ դատաստանը:

Գնքուչ բանաստեղծ մըն ալ կը յայտնուի իր մէջ «Զիւնը» քերթուածով (1942). առաջին իսկ օրէն, արուեստագէտի եւ փափուկ դգայնութեան խառնուրդը՝ խորունկ մտածութեան շղարշին վրայ կը փռուի, սպիտակ ձիւնին փաթիլներուն նման նրբին: Այնուհետեւ, գրեթէ ամէն թիւի մէջ, ներկայ է՝ խմբագրին կից՝ բանաստեղծն ալ, «Արմաւիրեան» կեղծանունին տակ ծածկուած, որ կը ներշնչուի յաճախ բնութենէն, վանական դէպքերէն, հայ պատմութենէն, յորեւիտական ոգեկոչումներէն, ուղեւորական տպաւորութիւններէն: Իր քերթուածներուն մեծ մասը ամփոփած է հատորներու մէջ. «Հոգեւտաւիզ» (1954), «Լուսաղբիւր» (1960), «Մեսրոպական» (1963), «Փշրուած քնար» (Եղերերգ Դուրեանի, 1973). վերջինս կարելի է նկատել իր գրական արտադրութեան լաւագոյն փունջը, Սկիւտարի սոխակին ներշնչումներով ծփծփուն, լոյսի եւ ստուերի, յոյսի եւ լքումի թերաստուերներուն ընդմէջէն պլպլացող ցոլքերով:

Հ. Մեսրոպ Ճանաչեան կը սիրէ նաեւ թարգմանել. շղթան կը

բացուի Սիւլիի Փրիւտոմէն քերթուածի մը հայացումով, «Անճրեւը» (1942). յաջորդաբար կը թարգմանէ Շէյքսպիրէն, Ուիլեմ Սարոյեանէն, Զաւէն Լ. Սիւրմէլեանէն, Հիւրմիւզի «Բուրաստանը»էն, Նարեկէն. թարգմանութեան փորձեր են, յաջող փորձեր. դժբախտաբար այս ուղղութեամբ չէ շարունակած: Իսկ հասուն շրջանին՝ պիտի նշուի հակառակ ուղղութեամբ, հայ արժէքները Եւրոպայի ծանօթացնելու նպատակով, տիտանային ճիգերով:

ՊԱՏԵՐԱԳՄէՆ ԵՏՔ

Պատերազմէն ետք՝ նոր թափ կ'առնէ Հ. Մեսրոպ Ճանաչեանի աշխատանքը: 1946 թուականէն ասդին՝ կը ճոխացնէ «Բազմավէպ»ը. տարեկան վեց միացեալ թիւեր անխափան լոյս կը տեսնեն, կանոնաւորապէս, շուրջ 300 էջ ծաւալով. յարատեւ թղթակցութիւններու միջոցով՝ կ'աճեցնէ արտաքին աշխատակիցներու թիւը. տպաքանակը կը կրկնապատկուի, թերթը յատկապէս կը ծաւալի Միացեալ Նահանգներու, հարաւային Ամերիկայի եւ Եգիպտոսի մէջ. ներկայացուցիչներու ցանց մը կը ստեղծուի երկրէ երկիր:

Գրական մտահոգութիւններով արծարծուն խմբագրականներ կը յաջորդեն՝ մէկը միւսին ետեւէն, բանասիրական ու գեղարուեստական բովանդակութեան կողքին՝ գրախօսականներու բաժինը կը ճոխանայ, «Հայկական արձագանգ» խորագրին տակ՝ Հայաստանի եւ Սփիւռքի գրական ու գիտական կարեւոր նուաճումները կ'արձանագրուին, վանական ու դպրոցական կեանքէ քաղուած լուրերու կողքին:

1946ին, Հայաստանէն պատուիրակութիւն մը, ՀՍՍՀ Գիտութիւններու Ակադեմիայի կողմէ, պաշտօնական նամակներով, կու գայ սերտ կապեր ամրացնել ընդմէջ Հայրենիքի գիտական Մարմիններուն եւ Ս. Ղազարի Միթթարեան Կաճառին:

Այս իրողութիւններով խանդավառ՝ Հ. Մեսրոպ Ճանաչեան կը յղանայ «Բազմավէպ»ի առաջին դարադարձը հանդիսապէս տօնախմբելու դադափարը, զոր կ'իրագործէ անախընթաց յաջողութեամբ, 1947ի Հոկտեմբերին միաբանակիցներու ժիր եւ անձնուէր աշխատակցութեամբ: Գրական հանդէսը, մասնակցութեամբ սփիւռքահայ մամուլի բազմաթիւ ներկայացուցիչներու, տեղի կ'ունենայ Մուրատ-Ռափայէլեան Վարժարանի Թիեփոլեան սրահին մէջ. իսկ զուտ գեղարուեստական՝ Վենետիկի «Լա Ֆենիչէ» օփերայի շքեղ դահլիճին մէջ, ուր առաջին անգամ ըլլալով կը հնչեն Արամ Խաչատուրեանի «Դաշնակի ու Նուադախումբի Համերգը» եւ «Գայանէ» Պարանուագը, «Անոյշ» եւ «Սեդա» օփերաներէն քաղուած քանի մը ընտիր կըտորներու հետ, բացառիկ ոգեւորութիւն ստեղծելով՝ միջազգային մակարդակի վրայ:

Հ. Մեսրոպ Ճանաչեան այս բոլորին կազմակերպիչ ոգին է, ոգեւորութեան լիսեռ: Այդ օրերուն՝ կը սիրէինք զինք կոչել «Հարիւրամեակի խմբագրապետ»: Բայց Հարիւրամեակի մեծագոյն կոթողն եղաւ 1947ի «Գեղունի»ն:

«ԳԵՂՈՒՆԻ»ՆԵՐՈՒ ՍԻՐԱՀԱՐԸ

Գեղատիպ այս մատեանը 1947ի «Գեղունի»ն, հայկական թանկագին մանրանկարներու եւ հին ու նոր արուեստի շքեղ վերարտադրութիւններով, սփիւռքահայ նկարիչներու եւ արձանագործներու կարեւոր գործերուն ցուցադրութեամբ, վերածնող Հայրենիքի գեղեցիկ տեսարաններու ներկայացումով, արտասահմանի մեր արժէքաւոր գրադէտներուն մասնակցութեամբ, իրաւ յուշարձան մըն էր՝ որ կու գար յաւերժացնել «Բաղմավէպ»ի հարիւրամեակը. յուշարձան մը՝ որ իր բովանդակութեամբ ոչ միայն կը գերազանցէր դարուն սկիզբը տպագրուած «Գեղունի»ներու նախորդ թիւերը, այլ եւ փառքով կը մրցէր օտար նման հրատարակութիւններու հետ: Արդարեւ, մանրանկարուած կողքն ինքնին գրաւիչ դիւթանք մըն էր: Հատորը շուտով տարածուեցաւ սփիւռքահայ բոլոր կեդրոններուն մէջ եւ սպառեցաւ ամբողջապէս: Յետ-պատերազմեան շրջանի առաջին մեծարժէք եւ որակաւոր հրատարակութիւնն եղաւ 1947ի «Գեղունի»ն, ամբողջ հայ իրականութեան մէջ:

Քաջալերուած այս յաջողութիւններէն, 1949-50ի ընթացքին, Հ. Մեսրոպ Ճանաչեան ձեռնարկեց «Գեղունի»ի երկրորդ թիւի մըն ալ հրատարակութեան, նուիրուած Մխիթար Աբբայի մահուան 200ամեակին. նմանապէս շքեղ հատոր մը, բայց աւելի մասնագիտական ու թերեւս այդ պատճառով՝ չգտաւ նախորդին ընդունելութիւնը:

Հսկայ թղթածրարներ, մնացած այդ շրջաններէն, վկաներն են այն մեծղի աշխատանքին՝ զոր տարած է ժրջան խմբագրապետը. հայ գեղարուեստի պաշտամունքով արբշիտ՝ ան ջանք ու աշխատանք չէ խնայած, ի դուրս հանելու համար այդ երկու կոթողային գործերուն տպագրութիւնը, որոնք իր անխոնջ վաստակին փառապատկաները պիտի կազմեն յաւիտ:

Մխիթար Աբբա հօր մահուան 200ամեակի գեղարուեստական փառատօնին ալ կազմակերպիչ ոգին էր Հ. Մեսրոպ Ճանաչեան, որ յաջողեցաւ որակաւոր նուագախումբ մը բեմ հանել, վենետիկի «Քաջութիւնի» կամարներուն տակ, ոգեկոչելու Մեծ Սերաստացիին յիշատակը, անոր իսկ յօրինած կրօնաչունչ եղանակներէն ու երգերէն հոգալով վերարտադրել սքանչելի «Suite Mechitar»ը, A. Pedrollo երգահան-ղեկավարին հեղինակութեամբ:

ԳՐԱԳԵՏ-ՔՆՆԱԴԱՏԸ

«Բաղմավէպ»ի եւ «Գեղունի»ներու խմբագրական հսկայ աշխատանքներուն առնթեր, Հ. Մեսրոպ Ճանաչեան ոգեկոչելու նուիրուած հայ արդի գրականութեան պատմութիւն մը յօրինելու գործին, օգտուելով Ս. Ղազարի ճոխ գրադարանէն ու մանաւանդ լրագրական հարուստ հաւաքածոնէն: 1944-45ի շրջանին, իր կարեւոր աշխատակցութիւնը կը բերէ «Գրական Յոլքեր»ու շարքին հրատարակութեան եւ կը պատրաստէ Դանիէլ Վարուժանի (թիւ 5-6), Պետրոս Դուրեանի եւ Ռուբէն Զարգարեանի (թիւ 9, 10) նուիրուած հատորները՝ խմբագրելով, ծանօթագրելով, մեկնաբանելով իւրաքանչիւր հատորիկ, օժտելով զանոնք հմտալից ու վերլուծական յառաջաբաններով: 1950ի առնչները արդէն իսկ պատրաստ է հայ արդի գրականութեան պատմութիւնը, որմէ մասեր կը հրատարակէ «Բաղմավէպ»ի մէջ, գրաւելով իսկոյն ուշագրութիւնը մեր գրական հրապարակին: Առաջին հատորը լոյս կը տեսնէ 1953ի առաջին ամիսներուն, ճոխացած կարեւոր նկարներով ու վկայաթուղթերով, 14 գլուխ, չորս մասերու բաժնուած, մատենագիտական բաղմամբիւ մասնակի տուեալներով, 637 էջերու մէջ կ'ընդգրկէ 200 տարուան շրջան մը (1701-1900), վերջին 500 էջերը ամբողջապէս յատկացուած աշխարհաբար գրականութեան 1850-1900 երկարող բեղուն շրջանին:

Կոթողային աշխատանք մը իսկապէս, ուր հեղինակը՝ կարգացած ու իւրացուցած ամէն ինչ, իր վերլուծական խորունկ քննարկով կու գայ ոգեկոչել ու արժեւորել ամէնէն անձանօթ գրողներն անգամ, համադրելով պատմական ու լեզուական յեղաշրջումներու երեւոյթները, մատնանշելով գրական ազդեցութիւններու հարցերը, լուսաբանելով անցքի շրջանները, հուսկ՝ հեղինակօրէն քանդակելով իւրաքանչիւր հայ գրագէտի կամ հրապարակագրի, բանաստեղծի կամ վիպագրի դիրքը, դերը եւ արժէքը, իւրաքանչիւր դէմքի ու երկի մանրամասն պատկերացումներով: Հ. Մեսրոպ Վրդ. Ճանաչեանի դուրս գործոցն է այս հատորը, որ անոր կորովի ու յղացքի ամենաբեղուն շրջանի աշխատութիւնն է: Դժբախտաբար, պարագաներ բերումով, 1950էն սուրին՝ դուրս անցած նոր պաշտօններու, դիրքի հրատարակեց գրեթէ անաւարտ, երկրորդ հատորի մը ծրագիրը ուրուագծելով հատորին վերջին էջերուն մէջ. հետագային՝ երրորդ հատորի մը արուճանակն ալ պիտի մշակէ:

Գրական լայն ըմբռնումներով ու տարածուն հասկացողութեամբ, մանաւանդ՝ ծովածաւալ հմտութեամբ, հեղինակներու իր մերձեցումին մէջ՝ շինիչ քննադատութեան հետեւող, կրնանք ըսել թէ Հ. Մեսրոպ Վրդ. Ճանաչեան իսկական յաջորդը եղաւ մեծ Զօպանեանին, գիտակցօրէն հետեւելով եւրոպական Տէ Կրանժներուն. ամենեւին չէր

այս բոլորին իրազործումին համար՝ անհրաժեշտ կը տեսնուէր ընդարձակել տպարանի հին շէնքը, հիւսիս-արեւելեան կողմէն, 37×7 մետր տարածութեամբ, մեծղի ու լայն ու լուսաւոր նոր թեւի մը կառուցումով (1956-57)։ Այս բոլորը կը հետապնդէր միակ նպատակ մը․ քաղաքէն ու շրջաններէն բազում դործերու ստանձնումով՝ ապահովել մեր հայկական տպագրութիւններու ծախսերը, զօրացնել Մխիթարեան Հրատարակչականը, ու մանաւանդ նորանոր մեծղի ձեռնարկներու նուիրումը՝ այս ուղղութեամբ, ճոխացնելու եւ զարդացնելու համար հայ գեղարուեստն ու մշակոյթը, եւրոպական յառաջադէմ աղղերու հասակով։

Անշուշտ, Հ. Մեսրոպ Վրդ. Ճանաչեան գտնուեցաւ նաեւ տնտեսական ճգնաժամային պայմաններու մէջ, ծախսի յանկարծական յաւելումներու եւ մասնավճարներու ծանրաբեռնումի հետեւանքով, ինչպէս նաեւ գործաւորական ամսավարձերու նկատմամբ հետզհետէ երեւան եկող պետական նոր օրէնքներու պարտադրանքին տակ․ սակայն, օժտուած քաջարի եւ անխորտակելի կամքով, գերազանցօրէն լաւատես բնաւորութեամբ, խորապէս ուսումնասիրեց կացութիւնը, խորհեցաւ բիւր հնարքներ, կատարեց անթիւ ուղեւորութիւններ, գտաւ աջակից բարեկամներ ու բարերարներ, շահելով մանաւանդ հայրական քաջալերանքը Միաբանութեան Ընդհ. Արբանձօր՝ Գրպ. Սրապիոն Արքեպիսկոպոս Ուլուհոճեանի, որ իր անոյշ ժպիտով ու գոհունակութեամբ կը թեթեւցնէր այդ տաժանագին աշխատանքը։ 1957 թուականի Յունուարով՝ Հ. Մեսրոպ Վ. Ճանաչեան կը թողուր «Բազմավէպ»ի խմբագրութիւնը, ամբողջապէս նուիրուելու համար տպարանի բարեկարգումին։

Կազմակերպչական այս վիթխարի աշխատանքին առնթեր՝ տըպարանը կ'արտադրէ հսկայօրէն․ 160 հատոր հայերէն գիրք լոյս կը տեսնէ այդ տասնեւչորս տարիներու ընթացքին, որոնցմէ երեսունը՝ վաստակաւոր Տպարանապետին աշխատութիւններն են, իսկ տասներկուքը՝ ինքնագիր, կոթողային գործեր, որոնց փառապսակը՝ «Հայկական Մանրանկարչութիւնը»։

ՄԱՆՐԱՆԿԱՐՉՈՒԹԵԱՆ ՔՐՄԱՊԵՏԸ

Հ. Մեսրոպ Վրդ. Ճանաչեան իսկապէս արդարացուց տպարանական իր ոգեսպառ աշխատանքը, հայ գեղարուեստի գլուխ-գործոց մը հանելով հրապարակ, Մխիթարեան հրաշակերտը, որուն հրատարակութիւնը ա'յն է արուեստի աշխարհին համար՝ ինչ որ էր բանասիրականին մէջ Հայկազեան Բառարան-ինը․ «Հայկական Մանրանկարչութիւնը»։

Գեղեցիկին պաշտամունքով արբշիւ, իղձ մը ունէր գեղեցիկ եւ

հնօրեայ, որուն իրազործումը դադարաւորային թեւեր առած իր հոգիին մէջ, եկաւ գրկել գեղարուեստի հորիզոնը՝ ոչ լոկ հայ իրականութեան, այլ համաշխարհային տարածութեամբ։

Ս. Ղազարի Ձեռագրատան հնագոյն տասներեք ձեռագիրներէ քաղուած այս չնաշխարհիկ հաւաքածոն, 84 մեծածաւալ գունագեղ տախտակներով, սքանչելի ու հարազատ տպագրութեամբ, հայ մանրանկարչութեան ամենահին եւ ամէնէն ընտիր նմոյշներու չքեղ ներկայացումով, գոյներու եւ չափերու վերարտադրութեան մէջ միակը եւ ամենակատարելալը՝ ցարդ երեւցածներու շարքին, յատկապէս արժէքաւոր՝ իր քննագեղարուեստական ու վերլուծային ընդարձակ յառաջարկով եւ պատմական յարակից ծանօթագրութիւններով, Հ. Մեսրոպ Վրդ. Ճանաչեանի եւ Մխիթարեան Հրատարակութիւններու փառապսակը կը կազմէ, անտարակոյս։

Այդ օրերուն՝ մեր տպարանը գեղարուեստանոցի էր փոխուած, ամէն աշխատաւոր քուրմ մըն էր արուեստի, իսկ ինք Հ. Մեսրոպ՝ քրմապետ վեհագոյն, որ հազարամեայ մագաղաթներու դադանքն առած երփնաթեւ, կու տար հզօր պատգամներ, ընձեռելով հոգի՝ մեղանին, գինկին ու թողթին, դարձնելով սպասարկու իր անտեղիտալի կամքին՝ պողպատեայ մեքենաներն հսկայական, ինք առաջին երկրպագու հայ արուեստին ու հանճարին պաշտելի։

Ելլէ՛ր հնօրեայ իր դամբանէն Մլքէ Թագուհին ու դար Ս. Ղազար, համբուրելու Աւետարանն իր թանկագին, եւ օրհնեալ ճակատը այս ժրջան վանականին։ Գայի՛ն Վարպետներն համայն Հայոց աշխարհին՝ Հաւուց Թառն ու Հոռոմոսէն, խորքերէն ու Տրապիզոնէն, Կարինէն ու Զառնուկէն, գայի՛ն ուխտի Ս. Ղազար, ու թափօրով գերագոյն՝ շրջէին աշխարհէ աշխարհ, հրճուանքով անպատում, յաղթանակի դափնիներով պսակազարդ։

ԴԵՌ ՀԱՏՈՐՆԵՐ ԼՈՒՍԱՇՈՂ

Մանրանկարչութեան հատորն հազիւ աւարտած, եւ անոր գտած մեծ ընդունելութենէն քաջալերուած, նոր աշխատանքի կը ձեռնարկէր Հ. Մեսրոպ Վրդ. Ճանաչեան. Մխիթարեան Միաբանութեան Ս. Ղազար կղզիին մէջ հաստատուելուն 250ամեակի առիթով (1717-1967) հայադիտական հատորի մը հրատարակութիւնը, Armeniaca – Mélanges d'études arméniennes անունով, առաւելապէս օտարալեզու յօդուածներու հաւաքածոյ մը, օտար ու հայազգի հեղինակաւոր հայագէտներու մասնակցութեամբ։ Հատորը լոյս տեսաւ 1969ի վերջերը, 447 էջոց, պատկառելի եւ շատ լուրջ բովանդակութեամբ։ Հ. Մեսրոպ Վրդ. Ճանաչեան հոն հանդէս կու դար Les Arménistes et les Mekhitaristes խորագիրը կրող ընդարձակ ուսումնասիրութեամբ

դէմքեր: Գեղարուեստական շապիկ մը, հայ մանրանկարչութենէն ներշնչուած դժանկարներով, գրաւիչ հմայք մը կ'ընծայէ հատորին:

Թարգմանութեան երկրորդ հատոր մը նուիրած է Սայեաթ-Նո-վայի. հայերէն՝ տասներկու, վրացերէն եւ ազրպէյճաներէն՝ վեցական ընտրելագոյն կտորներ վերածած է իտալերէնի, Մ. Հասրաթեանի 1963ի տպագրութեան վրայէն, նահատակ-աշուղին ծննդեան 250ամեակին առնչութեամբ, կենսագրական եւ այլ կարեւոր ծանոթութիւններով հարուստ:

Բայց Հ. Մեսրոպ Վրդ. Ճանաչեանի յաջողագոյն թարգմանութիւնն է Ս. Ներսէս Շնորհալիի շարականներէն ու տաղերէն քաղուած ընդարձակ հաւաքածոն, շուրջ 230 էջոց, կենսագրական լայն տըրեալներով օժտուած: Ներշնչուած թարգմանութիւն մը իսկապէս, գրական հանդերձանքով ճոխ, տպագրական արուեստի նրբաճաշակ խնամքով ծաղկած, որ Շնորհալի Հայրապետին աղօթական մրմունջներուն արձագանգն է սրտամորմոք, գեղեցիկ ու պայծառ իտալերէնով, արդիական շարուածքով: Կեանքի վերջին օրերուն, միեւնոյն հատորը Փրանսերէնի վերածելու խոշոր աշխատանք մըն ալ թափած է Հ. Մեսրոպ Վրդ. Ճանաչեան, սենեակի լուծեան վերացումի պահերուն, դժբախտաբար կիսաւարտ:

ՆԵՐՀՈՒՆ ԲԱՆԱՍՏԵՂԾԸ

«Արժանութեւն սահմաններէն հորիզոնին
«Դէպի ափերն արշալոյսին ոսկեղինիկ,
«Անհունի ծովն ընկըղմիլ, կամ Գաղափարին
«Վեհ բարձրութեան հըպիլ կատարը բաւաճի՞ր՝
«Հոգւոյս ահա տենչանքն հըզօր»:

«Տենչանքներս». խորագիրն է այս քերթուածին, Հ. Մեսրոպ Վրդ. Ճանաչեանի առաջին ստեղծագործութիւններէն մէկը, ուր՝ գաղափարին եւ հոգեկանին անկեղծ տենչն ու ձգտումը կայ, նիւթէն եւ հողէն վեր: Իր պատգամն է. «Մեր այս դարուն, ուր նիւթն է տիրական, յայտնուած՝ կեանքի բոլոր ձեւերուն մէջ, հեռացնելով մարդն ու մարդկութիւնը՝ գաղափարի ու հոգիի ճշմարիտ կեանքէն, ես կը սիրեմ երգել միայն հոգի, որ իսկական մեծութիւնն է տիեզերքին եւ մարդուն» (Հոգետաւիղ, 1954, էջ 3):

«Ծընունդ հողի՝ բայց ելլել վեր այս բիրտ նիւթէն
«Դէպի երկնի սըրբամաքուր անկոխ գօտին,
«Ու աստղերու ոսկեճամուկ բաւիղներէն
«Գիշերներով ման գալ, ըզգալ անցքն էակին՝
«Հոգւոյս ահա տենչանքն հըզօր»:

Վերջալոյսի մը պահուն թերեւս գրուած այս քերթուածը՝ յատկանշական է Հ. Մեսրոպ Վրդ. Ճանաչեանի բանաստեղծութեան մէջ. պաշտամունք՝ գաղափարին եւ հոգիին. ասկէ՝ նաեւ փնտռուք մը, ամէն քերթուածի մէջ, գերերկրային այդ տարրերուն՝ Լոյսին, Յաւերժին, Միտքին, Անհունին. խորք մը գաղափարապաշտ, որ տիրող ենթախաւն է այս վանական բանաստեղծին:

«Փարած լոյսի յետին շիթին՝ որ կը ծորի
«Արեւմուտքի սեմին վըրայ հալող գունտէն,
«Ու մեկնելէն վերջն իսկ փընտռել բան մ'որ չմարի,
«Որ պատրանքովն անոր ապրի՛լ տայ մեզ նորէն՝
«Հոգւոյս ահա տենչանքն հըզօր»:

Լոյսի քերթող, հարազատ Վահագնեան շառաւիղ, որ գերդ ջուրմ լուսատենչ, կու գայ՝ կարծէք՝ մեզի հաղորդել տենչանքներն իր հոգիին, լոյսի ծարաւ հոգիին, ու երջանկանալ՝ մարդկութեան բաշխելով բիւր կայծեր աստղածեան:

«Այդ խոսափուկ լոյսի շիթին ծարաւն անյագ՝
«Ձիս կը տանի անանց Լոյսի չընաղ ակին,
«Հոն ուր անմուտ Արեգակն է, Միտք երանեակ.
«Ապրի՛լ սուղուած երջանիկ մէ՛ջն այդ Յաւերժին՝
«Հոգւոյս ահա տենչանքն հըզօր»:

Բանաստեղծը չի յագենար երկրաւոր լոյսին ու ծաղիկին չընաղ դիւթանքէն, այլ կը դիմէ Անանցին, կ'ուզէ հաղորդ ըլլալ տիեզերական Գաղտնիքին, գեղեցկութիւններու երգն ըմբոշանել, լսել ձայնն արարչագործ Զօրութեան:

«Ամփոփել մէկ հայեացքով մեծ անհունութիւնն,
«Ըլլալ կեդրոն լոյսի, գոյնի բեկբեկումին,
«Ըլլալ հաղորդ տիեզերքի շարժման բեղուն,
«Խանդաղատիլ ու երգն ըլլալ ծաղկին, բոյրին՝
«Հոգւոյս ահա տենչանքն հըզօր»:

Կը փղձկի սիրտը քերթողին, կը տենչայ սիրոյ անճառ հաղորդութեան, ու բազուկներուն մէջ կ'ըղձայ գրկել մարդկութիւնն համօրէն, համեղբայրութեան սուրբ համբոյրով գիրկընդխառն, ջնջելով այս երկրէն ցաւ ու տառապանք: Գերերկրային յաղթանակն է երկրաւորին վրայ:

«Տեսնել մարդիկ՝ Սիրոյ բոցովը հըրդեհուած,
«Կարօտեալին ձեռքը լեցուն, կանգնած հոգւով,

ԱՆՆՈՆՁ ՎԱՆԱԿԱՆԸ

Ներհուն զրազէտ, բազմաճմուռ քննադատ, լաւատես խմբագիր, կորովի ուսուցիչ, շնորհալի թարգմանիչ, զգայուն բանաստեղծ. ահա՛ լուսաւոր պատկերը Հ. Մեսրոպ Վրդ. Ճանաչեանի, որ օժտուած հաղորդական ձիրքերով, հմայիչ արտաքինով, բայց նաեւ անտեղիտալի կամքով ու ձեռներէց նկարագրով, անձնուիրաբար գործեց Մըխիթարեան Միաբանութեան շարքերուն մէջ, քառասնամեակ մը ամբողջ ծառայելով հայ մշակոյթին եւ դպրոցին:

Հիներու սրբազան կտակին հուրով բոցարծարծ՝ անխոնջ վանականն էր Հ. Մեսրոպ Վրդ. Ճանաչեան: Ազգերեաններն ու Ալիշանները մեզի մօտեցնող, աղօթքն ու մշակոյթը իրարմէ չբաժնող, Եկեղեցին եւ Ազգը իրարու շղթայող հոգեսէր կրօնաւորն էր անիկա, որ կրօնքի երկիրդած ու բարեպաշտ դալարին վրայ՝ դիտէր աճեցնել հարազատ ազգասիրութեան ծաղիկներն անթարչամ, աշխատանքովն իր անդուլ, նուիրումովն յաւերժական:

Աղօթքէն ու մշակոյթէն անդին՝ Հ. Մեսրոպ Վրդ. Ճանաչեան չունէր ուրիշ զբաղանք եւ զբօսանք. ու զոհելով նոյնիսկ քուն եւ հանգիստ՝ դիշերներն անգամ դիտէր յաճախ փոխարկել երկնային լոյսի անրջային պայծառութեան, յափշտակուած անճառ դիւթանքէն աստուածային նուազներուն, զոր գիտեն լսել բանաստեղծ եւ զգայուն հոգիները միայն:

Բառին հարազատ առումով՝ իրաւ Ակադեմական մըն էր Հ. Մեսրոպ Վրդ. Ճանաչեան, որու թողած գրական ժառանգութիւնը մեծ է իսկապէս եւ բազմազան, ու կը կրէ կնիքը ճշմարիտ հայրենասիրութեան մը, որ Միխիթարի Տունէն թեւեր առած՝ լուսաւորութեան ճանապարհով բարձրացաւ, լիաբուն սփռելով սերմերն անեղծ գիտութեան:

Անմահներու յիշատակին սովոր են արձաններ կանգնել, կամ ճանապարհներ անոնց անունով յորջորջել, կամ անոնց անունը քանդակել դպրոցի մը ճակատին: Հ. Մեսրոպ Վրդ. Ճանաչեան այդ անմահներէն է իսկապէս. իր իւղաներկ դիմանկարը՝ որ արդէն զետեղուած է Միխիթարեան մայրավանքի անմահներու սրահին մէջ, թող ըլլայ ներշնչարան նոր սերունդներու, ու կայծերը փոխանցէ սրբազան կրտսերին, զերդ Վեպտայի հուրն յաւերժական, հայ մշակոյթի ջահն անչէջ պահելու յաւէտ:

ՅԱՐԳԱՆՔ ԽՄԲԱԳՐԱՊԵՏԻՆ

Շնորհալի Հայրապետին տեսիլքներովն ապրեցաւ Հ. Մեսրոպ Վրդ. Ճանաչեան՝ իր վերջին ինը ամիսները. թարգմանեց ու վերլուծեց, աղօթեց ու խոկաց, գրեց, սեւագրեց ու սրբագրեց, երգեց

խանդավառ, ու յանկարծ... լսեց, Զատիկի արշալոյսի զանգերուն հետ աւետարեք՝ հրաւերն երկնային, «Զարթիք»ն անմահ առաւօտին:

Ըսին թէ մահուան անկողինն մէջ իսկ կը գրէր քերթուածներ, կը ծրագրէր գործունէութեան նոր ասպարէզներ, կը թելադրէր հրահանգներ ու բարի խորհուրդներ՝ գրական մտահոգութիւններով եւ ուղղութիւններով՝ հոգեկից երիտասարդ այցելու միաբաններուն:

Տասնեւհինգ օր տեւեց իր հիւանդութիւնը. հակառակ բժշկական ամէն խնամքի, հակառակ յատկապէս իր լաւատես տրամադրութիւններուն ու կորովին՝ չտոկաց սիրտը: Մնարին հսկողներն հաստատեցին թէ իր շունչը վերջին՝ համակամ արտայայտութիւն մ'էր եղած: Աստուծոյ, եւ բազկատարած սլացքէ մը ետք դէպի երկինք, աչքերն անշարժ, խոնարհած էր անկողինն վրայ, խաղաղ ու վստահ նայուածքով մը յետին:

Մեր երգը հիմա երգ մը չէ ողբի եւ որբի. որովհետեւ հիմա մենք հարուստ ենք իրմով. հարուստ՝ իր թողած գրական ժառանգութեամբ, իր սրբազան կտակով, օրինակով ու գործերով մանաւանդ:

Թմկաբերդի աշուղին հինաւուրց յանկերգն է՝ որ կը լսուի անդամ մը եւս.

«Գործն է ապրում, լա՛ւ իմացէք, որ խօսուած է դարէ դար.
«Երնէկ նրան» որ իր գործով կ'ապրի անվերջ, անդադար»:

Յարգա՛նք, ուրեմն, Հ. Մեսրոպ Վրդ. Ճանաչեանի անխոնջ վաստակին, յարգա՛նք անոր պայծառ յիշատակին, յարգա՛նք անոր թարմ հողակոյտին, յարգա՛նք անոր խնկելի դադափարականին:

Յարգա՛նք «Բազմավէպ»ի վաստակաւոր խմբագրապետին:

Հ. ՆԵՐՍԷՍ ՎՐԴ. ՏԵՐ-ՆԵՐՍԷՍԵԱՆ